
Õpetatud Eesti Seltsi ajaloo periodiseerimine

THE PERIODIZATION OF THE HISTORY
OF THE LEARNED ESTONIAN SOCIETY

Kersti Taal

Õpetatud Eesti Seltsi 180 aasta pikkune ajalugu ei kulgenud pidevas tõusujoones. Kõigi seltside ajaloos on olnud nii tõusu- kui ka mõõna-perioode, mis on tingitud ajaloosündmustest ja seltsi liikmeskonnast. Õpetatud Eesti Seltsi ajaloos saab tegevuse aktiivsuse järgi eristada seitse perioodi. Esimest korda periodiseeris ÕESI ajalugu sekretär Arnold Hasselblatt 1888. aastal ÕESI 50. aastapäeval. Tema põhimõtted kehtivad tänapäevalgi. ÕES on suutnud kaasas käia eesti rahva arengu ja ühiskondlik-poliitiliste muudatustega ning õigel ajal muuta tegevussuundi.

1838–1856(8) rahvaalgustuslik tegevus eesti rahva harimiseks

Esikohal oli eesti keele uurimine, rahvaluule kogumine, rahvakirjanduse väljaandmine (Fr. R. Kreutzwaldi „Wina-katk“ ja „Sippelgas“, ÕESI välja antud kalendrid), algasid eesti-saksa sõnaraamatu koostamine, eepose „Kalevipoeg“ koostamine ja selle väljaandmise eeltööd. Peatähelepanu oli rahvaalgustuslikul tegevusel. Seltsi ettevõtmisi suunasid eestlased Dietrich Heinrich Jürgenson, Friedrich Robert Faehlmann ja eelkõige kirja teel Võrust Friedrich Reinhold Kreutzwald. 1840. aastal ilmus toimetiste (*Verhandlungen*) 1. vihik. Raamatukokku olid esimesed raamatud saabunud juba enne asutamiskoosolekut. Pidevalt täienesid arheoloogia- ja etnograafiakogud.

*1856(8)–1869 vaheperiood,
peatähelepanu provintsi ajalool*

Vahe- ehk langusperioodi tähtsündmuseks oli tänu eelmisel perioodil tehtule „Kalevipoja“ ilmumine vihikutena 1857–1861. Edukam oldi Eesti- ja Liivimaa kubermangu ajaloo uurimisel (Carl Schirren, Eduard Winkelmann). 1863. aastal läbiviidud kooliõpetajate ankeet andis väärtusliku materjali kooliajaloo uurijatele ja oli hea reklaam seltsile endale. 1863. aastal ilmus esimene ÕESI aastaraamat (*Sitzungsberichte*) ja „Õpetatud Eesti Seltsi Kirjade“ (*Schriften*. 1–7) esimene vihik. Langusele aitas kaasa estofiilidest asutajaliikmete lahkumine (surm), uus tegus põlvkond alles hakkas esile kerkima.

1869–1900 loova töö periood, seltsi tõusuaeg

Periood algas Tartu ülikooli keeleteaduse professori Leo Meyeri esimeheks valimisega, tema eestvedamisel võeti suund teadusseltsiks kujunemisele. Tihenes koostöö teiste teadusseltsidega (Riia Ajaloo ja Muinsuste Selts, Venemaa arheoloogiaseltsid). Esiplaanile kerkis arheoloogia (Constantin Grewingk, Richard Hausmann, Georg von Loeschcke, Jaan Jung). Taas hakati uurima eesti keelt, rahvaluulet ja kirjandust (Jakob Hurt, Mihkel Veske, Oskar Kallas, Villem Reiman). Perioodi tähtsündmusteks oli Õpetatud Eesti Seltsi 50. aastapäeva tähistamine 1888. aastal ja X ülevenemaalisel arheoloogiakongressil osalemine 1896. aastal Riias. Kongressiks ettevalmistumise käigus pandi alus Eesti Etnograafilisele Muuseumile, millega kaasnes vana-vara kogumine. Kongressi tähelepanu keskmes olid Baltimaade juhtivaks arheoloogiks tõusnud professor Richard Hausmann ja Jakob Hurt kongressile toodud rahvaluulekoguga. Kahjuks jäi eestlaste etnograafianäitus lätlaste näituse varju.

1900–1919 langusperiood

Langusele aitas kaasa aktiivsete seltsiliikmete taandumine (Meyer lahkus sünnimaale Saksamaale, tervislikel põhjustel tõmbus tagasi Hausmann) ning eestlaste ja sakslaste vaheliste vastuolude

teravnemine. Eestlaste vähene huvi saksakeelse seltsi vastu oli tingitud koondumisest eestikeelsetesse eestlaste seltsidesse ja organisatsioonidesse (Eesti Kirjanduse Selts, Eesti Rahva Muuseum, põllumajandusseltsid). Tuntav on ajaloosündmuste mõju: 1905. aasta revolutsioon ja Esimene maailmasõda, mil ÕES kui saksakeelne selts suleti.

1919–1940 loova töö periood, seltsi hiilgeaeg

Seltsi tegevus taastati 1919. aasta augustis. Sõja-aastail surid kaks teenekat liiget: Richard Hausmann ja Wolfgang Schlüter. Lisandus arvukalt uusi liikmeid: esialgu nii eestlasi kui ka sakslasi. Eristada saab kahte etappi: esiteks saksakeelsena tegutsemine aastani 1928/1929 ja teiseks 1930. aastad ehk seltsi hiilgeaeg, kui muututi eestikeelseks teadusseltsiks, sest esimest korda seltsi ajaloos olid liikmeskonnas ülekaalus eestlased. Tasapisi tõmbusid sakslased pettunult seltsi tegevusest tagasi (rahvaluule professor Walter Anderson loobus esimehe kohast). Esimeestena jätkasid keeleprofessor Julius Mark ja arheoloogiaproffessor Harri Moora. Tänu ühistele liikmetele algas aktiivne koostöö Tartu ülikooli juures äsja asutatud humanitaarseltsidega (Akadeemiline Ajalooselts, Akadeemiline Emakeele Selts, Akadeemiline Rahvaluule Selts, Akadeemiline Kirjandusühing). Tuntuvalt vähenes koostöö Saksamaa seltsidega, kuid tihenes Soome ja Rootsi teadusseltsidega. Esiplaanile tõusis teadustöö ja uurimistulemuste trükis avaldamine, vanavara kogumine jäi muuseumidele. ÕES jätkas etnograafiakogude üleandmist Eesti Rahva Muuseumile. Eraldi koguks kujunes mündikogu. Uute sarjadena hakkasid ilmuma „Eesti filoloogia ja ajaloo aastaülevaade“ ja „Õpetatud Eesti Seltsi eritoimetused“. Eestikeelsete teadustööde jaoks asutati ka uus Õpetatud Eesti Seltsi „Kirjade“ sari – viis köidet olid pühendatud rahvaluulele ja etnograafiale. Palju vaidlusi tekitas puhtteadusseltsiks kujunemine 1936. aastal, millega mõne arvates püüti ennetada Eesti Teaduste Akadeemia asutamist. Valuliseks osutus Teaduste Akadeemia alluvusse minek 1938. aastal: selts kartis kaotada oma iseseisvuse ja kartused ei olnud asjatud. 1938. aasta jaanuari lõpus tähistati suurejooneliselt Õpetatud Eesti Seltsi 100. aastapäeva. Hiilgeajal ilmunud monograafiad on jäänud meie teaduslukku.

*1940–1950 segaduste periood, selts
ajaloosündmuste meelevallas*

Eesti Teaduste Akadeemia likvideeriti ning ÕES läks taas Tartu ülikooli alluvusse. Seltsi saatuse üle vaieldi 1941. aasta kevadel, Teadusliku Uurimisinstituudi koosseisu mineku katkestas alanud sõda. 1942. aastal lubati seltsil tegevust jätkata, kuid ettekandekoosolekuid ei peetud. Peamiseks tegevusalaks jäi raamatukogu ja mündikogu korrashoid ning käsikirjade trükivalmiks toimetamine. Suurimaks saavutuseks on Armin Tuulse („Die Burgen in Estland und Lettland“, 1942) ja Sten Karlingu („Holzschnitzerei und Tischlerkunst der Renaissance und des Barocks in Estland“, 1943) monograafiaite ilmumine. 1944. aasta suveks oli põhiosa kogudest evakueeritud. Seltsi tegevus taastus 1945. aasta 22. septembri Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu määrusega „Mõnede endiste teaduslike seltside taastamise kohta Tartu Riikliku Ülikooli juures“. 1946. aastal viidi ÕES aasta algul asutatud ENSV Teaduste Akadeemia alluvusse. Esialgu püüti jätkata ka väljaannete trükki toimetamist, kuid edutult. Toimusid ettekandekoosolekud ja liikmeskond suurenes, kuid ideoloogilised nõudmised ja järjest teravnev kriitika ei võimaldanud edasi töötada. ÕES suleti põhikirja vastaselt 1950. aastal ning seltsi varad jagati Teaduste Akadeemia asutuste vahel.

*Alates 1988. aastast – taastumine,
stabiilse tegevuse periood*

ÕESi tegevus taastati 1988. aasta aprillis toimunud seltsi 150. aastapäeva tähistamise konverentsil. Taasasutamisürikule allakirjutanuid oli 59, neist 10 ÕESi endised liikmed. Esimeheks valiti ajaloo professor Herbert Ligi. Samal ajal tähistati seltsi aastapäeva Torontos. ÕES oli esimene selts, mis ärkamisajal taas tegevust alustas. Eelmise perioodi ja taastatud ÕESi ühendavaks lüliks oli Faehlmann: viimased ettekanded 1950. aastal ja esimene ettekanne 1988. aastal olid pühendatud temale. Vaatamata väiksele langusperioodile on seltsi tegevus olnud aktiivne. Taas ilmub aastaraamat, 2006. aastast alates igal aastal. Taastatud on ÕESi toimetiste ja kirjade sari, kord kuus (välja arvatud suvekuud)

toimuvad ettekandekoosolekud. Peaaegu igal aastal toimub konverents või ettekandepäev, mis on pühendatud ajaloosündmustele või nimekatele teadlastele ja kultuuritegelastele, sageli koostöös mõne teadusseltsi, muuseumi või TÜ ajaloo osakonnaga. Tänapäeva seltside rohkuses on ÕES humanitaarseltside seas suutnud teistest paremini leida oma kindla koha.

Kokkuvõte ÕESi koosolekul 24.01.2018 peetud ettekandest.

Summary of the presentation of the meeting of the LES, 24.01.2018.

Eestlastest Riia vanglais 20. sajandi algul

ESTONIANS IN RIGA PRISONS
AT THE START OF THE 20TH CENTURY

Janika Kronberg

Riiast on eesti kultuuriloos jutustatud ikka ülevates toonides. Kristian Jaak Peterson ja Riia. Ernst Enno ja Vironia ja Riia polütehnikum või siis Riia Vaimulik Seminar. Ernst Jaakson ja Riia. Astride ja Ivar Ivask ja Riia ... Terve hulk Riiaga seotud, seal elanud ja õppinud eestlasi on loetletud Livia Viitoli ja Karl Kello koostatud raamatus „Sinu, minu ja meie Riia“ (2008).

Riias oli eelmise sajandi algul küll palju eestlasi, kuid 1905. aasta paiku Riia polütehnikumis õppinud Johann Kuke hinnangul ei tegeldud sealsetes legaalsetes organiseerunud seltskondades millegi revolutsioonilise ega pörandaalusega. Peamine oli haridus, mitte poliitika. Hilisem akadeemik Karl Schlossmann arvas siiski, et seltskond, eriti karskusselts, oli seotud revolutsioonilise liikumisega. Igal juhul Lätis elu kees ning seal toimuv mõjutas Eesti sotsiaaldemokraatia ja revolutsioonilise tegevuse kulgu mitte sugugi vähem kui Venemaa suurlinnadest Eestisse välja saadetud jutlustajad Tallinnas või õpilased-üliõpilased Tartus. Lätlased olid sõjakamad, mida kinnitavad mässu tagajärgi peegeldavad hilisemad aruanded ja uurimused. Raamatus „Punased aastad. Mälestisi ja dokumente 1905. aasta liikumisest Eestis“ (1932) on Karl Schlossmann meenutanud 1905. aastat: „Riia miitinguist on mulle jäänud kustumatu mulje, sest sellist rahvakogumist, massi ärkamistunnet ja revolutsiooni kõrgepinget ei läinud mul korda näha isegi Vene 1917. aasta revolutsiooni päevil. Riia oli tol ajal teatud mõttes revolutsioonilise liikumise keskuseks Venemaal. Siin oli tulnud kokku vene paremaid revolutsionääre ja oraatoreid.“ Lätlased olid Eestist ees, näiteks Läti revolutsiooni ja sotsiaaldemokraatia mõju

ulatus küll Lõuna-Eestisse, kuid massiliikumine jäi meil Lätimaast maha. Ka ei seatud Eestis eesmärgiks asendada toimivaid vallavalitsusi täidesaatvate komiteedega, nagu seda tehti Lätis. Tagajärjed olid vastavad: 583 põletatud või purustatud mõisast asus Läti alal 422 ja Eesti alal 161, samasugune oli rahaliste kahjude suhe.

1905. aasta paiku elasid või tegutsesid Riias paiksemalt mitmed värvikad eestlased. Näiteks skandaalne ja saksikute maneeridega puhtusejünger ja avantürist Aleksander Kesküla, kes suhtles lätlaste võitlussalkadega nii Riias kui ka Tartus, kuid eestlaste silmis ei olnud see eriti mainekas tegevus. Siinses kontekstis tähtsaim tollal Riias elanud eestlane oli hiljem Puhkide pereäri võtmeisikuks nimetatud Joakim Puhk (1888–1942). Ta õppis Riia kaubanduskoolis, kuid 1904. aastal sai temast sotsialist. Puhkide korter Riias oli nagu sotside staap: 1905. aasta kevadsuvel korraldati seal revolutsionääride nõupidamisi. 1905. aasta sügisel püüdis Joakim takistada juudipogromme omavalmistatud pommide abil. Joakim pidas tööliste revolutsioonilisi kõnesid, vahendas Tartusse lätlastelt saadud revolvreid ja sealt Riiga pörandaalust kirjandust. Tema vend Voldemar Puhk (1891–1937) käis Riia Aleksandrikoolis, õde Marie (1885–1952) õppis aga Riias hambaarstiks, kuid hiljem sellel alal ei töötanud.

Agas Riia vangla? Või õigupoolest vanglad, sest neid oli mitu. Need olid tõelised 1905. aasta revolutsiooni elukoolid. Peale kõikvõimalike ohtude ja ebameeldivuste (mahalaskmiste, piinamiste, kriminaalide, sanitaartingimuste, täide jne) on eesti sotsiaaldemokraatide mälestustes kinnipidamisasutuste kohta leida ka üht-teist positiivset. Vanglaelu oli vahelduseks revolutsioonilise tegevusega kaasnenud pidevale pingele ja põgenikuelule, mõnel juhul tähendas isegi puhkust, aga ka uusi teadmisi ja kontakte. Romantilise suhtumise tõttu revolutsiooni oli vangistamine kasulik, sest aktiivsest tegevusest eemal saadi mahti „enda sisse“ vaadata ja end harida. Nii mõnegi Eesti elu oluliselt kujundanud intellektuaali käimata jäänud ülikooli või katkenud gümnaasiumiharidust asendas nii vanglas kui ka paguluses saadud elukogemus. Mõnel juhul hinnati aga vanglast väärtuslikumaks kogemuseks sellele järgnenud Siberisse saatmist. Näiteks Marta Lepp nimetas oma mälestustes „1905. a. romantika“ (1922) esimese Vene revolutsiooni järgset suve Siberis suvitamiseks ja tõelise

internatsionalismi kooliks: „Ühtne Venemaa varises kokku. Aima-sime, et see revolutsioon on ainult väikerahvaste vabastamise revo-lutsioon. Ainult juut jäi rahvusvaheliseks, valvates kõige teravamalt seltsimeeste šovinismipattude järele.“

Samal ajal pole tähtsusetu, et repressiivorgani, Baltimaade ajutise kindralkuberneri residents oli Riias, sealt lähtusid kindralkuberner Vassili Sollogubi Eesti- ja Liivimaa alapidud puudutavad korraldused. Riias asus ka keskne vangla, kuhu vähemalt Põhja-Liivimaalt osa raskemates kuritegudes kahtlustatauid saadeti piinamiseks ja pike-maks kinniistumiseks. Kas jään Tartusse või saadetakse Riiga, ehk teisisõnu: kas jään ellu või piinatakse mind surnuks? Sellisel sõnastas küsimuse 1907. aastal Tartust Riiga saadetud Ferdinand Kull, kes raamatus „Mässumehi ja boheemlasi“ (1933) kirjeldas Riia vanglat järgmiselt: „Viimane asub linnast väljas, umbes nii, nagu meie Tondi kasarmud. Keskvanglaks hüüdsid seda ainult elanikud ja vangid, kuna paberites figureeris ametliku nimetusena Riia parandav arestandiosakond. Ehitus ja sisseseade tegid sellest kahtlemata kõige moodsama vangla kogu Venemaal, kui mitte kogu Euroopas. Juba väliselt avaldas see võimast muljet: 3–4kordsed kivimajad, ümbritsetud kolmekordse kõrge müüri-ga. Igasugune põgenemiskatse sellest väikesest kindlusest näis täielikult asjatu ja absurd-sena. Algul paigutati meid üldis-sesse ruumi, kus inimest 20 juba ees oli. Saabusime parajasti õhtu-söögiks. Avar ruum läikiva asfaltpõrandaga, ilmatu pikk laud keset ruumi, millel kastrulid, teekannud ja klaasid heledal elektrivalgusel kiirgasid, kuna paarkümmend inimest laua juures lõbusalt juttu ajasid, teed jõid või suitsetasid, mõned koguni malet mängisid – kõik see üllatas meid, provintslasi, suuresti. Oli tunne, nagu oleksime vangla asemel mõne parema hotelli söögisaali sattunud.“

Tuleb täpsustada. Arestandiosakonda paigutamisele eelnes Riias ajutine „peresõlka“, kus elutingimused olid allpool igasugust arves-tust ja kust vangid mõne päeva pärast edasi saadeti. Eriti ohtlik oli seejuures sattuda eeluurimisvanglasse Riia kriminaal- või salapo-litsei osakonnaülema I. E. Gregussi meeleva. „Greeguse pansion“ või „kabinet“, nagu seda asutust kutsuti, tähendas enamasti piina-rikast surma või vähemalt suuri siseelundite vigastusi. Sadismist hullunud isiksus – nii võtab Gregussi kirjelduse kokku Karl Ast

Rumor (1886–1971). Mälestuste järgi tegeles Greguss „põhjalikumalt“ küll lätlastega, eestlased olevat saanud temalt vaid rusikamükse. Ent pärast seda, kui 18. veebruaril 1907 tapeti Vana-Vigalas maanõunik ja Riiginõukogu liige parun Otto von Budberg – näiteks Eduard von Dellingshauseni teadete kohaselt tegi seda kuritegelik sotsiaaldemokraatlik organisatsioon, mõne teise arvates ei olnud aga tegemist poliitilise mõrva, vaid tapmisega röövimise eesmärgil –, saadeti hulk kinnipeetud kahtlustatavaid Riiga. Nende hulgas ka Eduard Sommer, kes, süüdistatuna osalemises parun Budbergi tapmises, võttis kas siis hirmust või Gregussi juures poolsurnuks piinatuse tõttu vanglas endalt ise elu.

Üks nimekamaid Eesti avaliku elu tegelasi, kellel õnnestus Riias kinni istuda isegi kahel korral, oli kirjanik, poliitik ja diplomaat Karl Ast Rumor: kõigepealt 1905. aasta juunikuust kuni ilmselt 19. oktoobrini, seejärel septembrist 1907 kuni 1909. aastani. Oma mälestustes on ta neid vangistusi ka kirjeldanud, piirdume siin kokkuvõttega.

1905. aasta mai alguses oli Karl Ast Tallinnas kõnekoosolekul Kose metsas Pirita ranna lähedal. Tartus oli tugev ja noor vaimne jõud, kuid Tallinnas suurem ideede kandepind tööliste seas. Tallinnas tehtigi otsus asutada salatrükikoda Riiga, trükiste transport pidi toimuma raudteelaste abil ja seal produtseeritud kihutuskirjandusega kavatseti üle ujutada kogu Eesti ala. 2. juunil 1905 astus Ast, revolutsioonilise varjunimega Bosjak ehk Paljasjalgne, võimalikke jälitajaid eksitades Elvas Riiga suunduvale rongile. Trükikoda asus Riias Veski ehk Melnitsnaja tänavas ühe läti seltsimehe poolt suveks nende käsutusse antud ruumides. Meetodid ja tehnika olid ülimalt algelised ning esialgu polnud ka üldse selge, mida trükkida. Tehnilise poolega pidi toime tulema trükitooline Karl Tärna, rakukesse kuulusid veel Alma Ostra (hilisem Oinas) ja keegi seltsimees Toomas ehk Foma. Ent juba esimese lendlehe kirjutamise ajal arreteeriti kolm meest, pääses vaid toidu järele läinud Alma Ostra. Pärast läbiotsimist teel jaoskonda panid politseinikud ette teele jäänud trahterist kärakat võtta, mida Tärna kulul ka tehti. Edasine oli juba rutiinne vangistus asutuses, mille kohta Ast ütleb „endine eeluurimisvangla esimese Miitavi politsei-jaoskonna juures Riia linnas“ ehk venekeelse lühendiga *bōvšaja predvorilka*. Ast jagas kambrit Tärnaga. Kord näljastreigi ajal nägi ta

magava Tärna lõualuid liikumas ja see vihastas teda: „kuidas tohib revolutsioonäär lõtvuda vaimselt ja näljaunenägusid näha?“ Tingimused olid üldiselt kehvad, aga streikidega midagi siiski paranes. Muidu vaiksesse vanglaellu lisasid pinevust aeg-ajalt kambritesse kostnud piinatavate poliitvangide ja vägistatavate prostituutide karjed. Ast ja tema seltsimehed vabanesis vanglast 17. oktoobri manifesti järel. Kohe pärast vabanemist tutvus Ast Marie ja Joakim Puhkiga, kes andsid talle ulualust ja kelle korteris juba ootasid Lilli Ibrus ja Asti tulevane naine Alma Ani, keda oli kinni peetud Riia keskvangimajas. Siit sai alguse pikalt püsima jäänud sõprus Puhkidega.

Teist korda vangistati Karl Ast teel maapakku 7. aprillil 1907 Tallinnas, taskus muuseas Peeter Raudsepa pass, mida ta varemgi oli kasutanud. Peeter Raudsepp oli pärit Asti vanematekodu lähimast naabertalust Oraval ja ta oli Jaan Kaplinski ema Nora lell. Kuid valepass ei aidanud, seekord tuli läbi käia Tallinna ja Tartu vangimajad, kuni ta tapiga augusti lõpus või septembri alguses Riiga saadeti – seekord keskvanglasse. Asti lähimaks kambrikaaslaseks, kelle kohta tal jagub palju sooje sõnu, oli Tallinna tööline ja VSDTP liige Friedrich Eduard Leberecht (1883–1938), hilisema kirjaniku Hans Leberechti isa. Riia keskvanglas õnnestus Astil kohtuda ka teda külastama sõitnud isaga. Umbes novembris 1908 saadeti Ast Tallinna. 1910. aasta lõpus vangistusest vabanenud, läks ta peatselt maapakku.

Kusagil 1905. aasta käsikirjaliste mälestuste hulgas on mainitud, nagu oleks Riias vangis istunud ka Karl Asti noorpõlve lemmikirjanikke Maksim Gorki. Teade on siiski veidi eksitav. Gorki biograafiates seisab küll, et ta sõitis 11. jaanuaril 1905 Peterburist Riiga, kus ta arreteeriti, järgmisel päeval viidi ta aga tagasi Peterburi ja teda hoiti kinni Peeter-Pauli kindluses. Veebruari keskpaiku saadeti Gorki uuesti Riiga, kus tema üle pidi kohut mõistetama, kuid ilmselt elas ta seal mingis võõrastemajas ohranka valve all kuni sügiseni, sest protsessi lükati aina edasi ja lõpuks see katkestati.

Nii mõnigi 1905. aasta mässumeelne, kes Riias või ka Tallinnas kinni sattus, eemaldus hiljem revolutsioonilisest liikumisest. Nagu näiteks Friedebert Tuglas, kes pühendus paguluses kirjanduslikule eneseharmisele ja -teostusele. Ta oli oma vitsad saanud. Karl Ast Rumor jäi aga mässumeelseks ja kirglikuks sõnavõtjaks ja poliitikas kaasalööjaks või

vähemalt aktiivseks kaasaelajaks ja nõuandjaks elu lõpuni, hinnates oma esimese Vene revolutsiooni aegset tegevust ka eneseirooniliselt, millest annab tunnistust juba tema vangistuses kirjutatud novellikogu „Sääsed tormis“ (1911) pealkiri. Vähemalt esimene vangistus Riias tema indu ei vähendanud. Olgu lõpetuseks selle näitena toodud üks tema laulutekst, mida Asti enese kinnituseks kasutati Toolamaal 23. novembril 1905 levitatud lendlehel, mis algas üleskutsega „Rahvas! Teie nägite“ (ortograafia muutmata).

Langenud vendadele.

*Teid neelas verine võitluse vald
Te surite lahingu väljal
Teid kattis häbistav vangide rüüd
Ja saatis teid raudade kölin ...*

*Nii mõndagi häda ja viletsust saand
Teil kannata vaenlaste vahel –
Kuid vennad, veel kirguliselt paisub me rind,
Veel vahvasti tuksub me süda!*

*Las' prassivad rikkad, las' pidustab tsaar,
Las' timmukad suplevad veres!
Teid saadab, sõbrad, õnnistus teel,
Teid mäletab tänulik rahvas.*

*Küll tuleb kord aeg – lai rahvaste parv
Siis kerkib, kui mühisev laene,
Lööb särama päike ja priiuse koit,
Lööb loitma te võitluse rajal.
(EKM EKLA, f 172, m 9:17)*

Kokkuvõtte ÕESI koosolekul 12.09.2018 peetud ettekandest.
Summary of the presentation of the meeting of the LES, 12.09.2018.

Samal teemal on ilmunud artikkel: Kronberg, J. 2018. Mõned märkmed Riias ja Riia vanglaist. – Looming, nr 9, 1302–1306.

Õpetatud Eesti Seltsi tegevus 2018. aastal

Liikmeskond ja juhatus

2018. aasta lõpu seisuga oli seltsi liikmete nimekirjas 109 tegevliiget ja 15 auliiget.

2018. aastakoosolekul astus seltsi uueks liikmeks Sten-Erik Tammemäe. Auliikmeks valiti Jüri Ant. 2018. aastal lahkusid meie hulgast Mihkel Veiderma, Heino Noor, Nikolai Repän ja auliige Torkel Jansson. Seltsist astus välja Erki Tammiksaar.

Seltsi juhatus tegutses järgmises koosseisus: aastakoosolekul esimeheks valitud Marju Luts-Sootak, aseesimehed Tiit Rosenberg ja Heiki Valk, liikmed Kersti Taal, Taavi Pae, Tõnu Tannberg, Piret Õunapuu, Andres Andresen ja Brita Melts.

Revisjonikomisjon tegutses koosseisus Arvo Järvet, Mare Rand ja Janet Laidla. Seltsi praktilist asjaajamist korraldas ja aastaraamatu koostamisega tegeles sekretär-asjaajaja Freydis Ehrlich.

Seltsi liikmeskond on formaalselt arvukam kui selle tuumik, mille moodustab aktiivsemalt seltsi üritustel osalev ja stabiilselt liikmemakse tasuv osa. 2018. aastal laekus seltsi arvele ja sularahakassasse kokku 718 eurot 45 liikmelt. Võrreldes eelmise aastaga oli laekunud liikmemaksu summa tunduvalt suurem (2017. aastal – 549 eurot 40 liikmelt, 2016. aastal – 391 eurot 54 liikmelt). Suur osa liikmetest tasub stabiilselt, kas igal aastal või korraga kahe-kolme või isegi rohkemate aastate eest. Paraku on endiselt neid seltsi liikmeid, kellel on liikmemaks tasumata üle kolme aasta.

Seltsi tegevus

Koosolekud ja teised avalikud üritused. Tegevusaasta vältel korraldati 13 ettekandekoosolekut ja üks konverents (Võrdluseks: 2017. aastal 14 ja 2016. aastal 15 koosolekut). Ettekandekoosolekutest ja

konverentsist võttis osa 224 ehk keskmiselt 16 inimest ürituse kohta, neist 8,6 seltsi liiget ja 7,3 külalist, ehk sama palju kui eelmisel aastal.

23. novembril 2018 toimus konverents „Õpetatud Eesti Selts 180“. Kavas oli viis ettekannet. Kersti Taal rääkis ÕESist eestlaste tead- vuses, Piret Õunapuu Oskar Kallasest ja Eesti Rahva Muuseumist, Tiit Rosenberg ja Heiki Valk Richard Hausmannist kui ajaloolasest ja arheoloogist. Pärast lõunat rääkis Kristi Metste Mart Lepikust ja ÕESist ning Valve-Liivi Kingisepp Julius Mägiste ja Andrus Saareste kirjavahetusest. Sellele järgnes Kersti Taali raamatu „Õpetatud Eesti Seltsi ajalugu“ esitus.

Juhatus pidas tegevusaasta vältel kaks koosolekut: 17. jaanuaril ja 26. septembril. Arutelude temaatika puudutas aastakoosolekut, konve- rentsi korraldamist, seltsi aastaraamatu ja muude publikatsioonide väljaandmist. Traditsiooniliselt olid kõne all ka stipendiumi määra- mine parima ÕESi aastaraamatus avaldatud artikli eest, ettekande- koosolekute korraldamine ja muu jooksev asjaajamine.

Muud tegevusvaldkonnad

Publikatsioonid. Möödunud aastal koostati ja toimetati järjekordne Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat (2017). Seekordse aastaraamatu peatoimetaja oli Andres Andresen, koostamist juhtis Freydis Ehrlich. Eesti Teaduste Akadeemia põhitoetus oli 2018. aastal 1500 eurot, millele lisandusid sihtotstarbelised 2650 eurot Kersti Taali raamatu „Õpetatud Eesti Seltsi ajalugu“ ostmiseks. Akadeemia poolelt vaadates sai ÕES 2018. aastal seega 4150 eurot (2017. aastal oli toetus 4000 eurot). Seltsi juhatus ja sekretär on järjekindlalt pingutanud, et saada aastaraamatu väljaandmiseks toetust ka muudest allikatest. 2017. aasta aastaraamatu ilmumine sai teoks tänu Tartu Ülikooli kirjastamis- komisjonile, samuti Haridus- ja Teadusministeeriumi riiklikule prog- rammile „Eesti keel ja kultuurimälu II (2014–2018)“ ning Eesti Kultuur- kapitali tänuväärsele toetusele.

2018. aasta sügisel ilmus Õpetatud Eesti Seltsi ajalugu käsitlev mahukas monograafia Kersti Taalilt.

ÕESI juhatuse otsustas ÕESI aastaraamatus 2016 stipendiumi väärilisena esile tõsta artikli „Kolm tuhat aastat lambaid Eestis: zooarheoloogiline leiuväin ja emaliinide geneetiline mitmekesus“ ja seega vääriliselt stipendiumi Eve Rannamäe. Peale tema esitasid juhatuse liikmed stipendiumikandidaadiks ka Kadri Taela.

Arheoloogiategevus. Arheoloogilised kaevamised toimusid Helme keskaegse kivikabeli varemetes Mulgimaa pärimuskultuuri programmi rahastusel. Selts osales ka Eesti arheoloogia aastakirja Tutulus 2018. aasta numbriga väljaandmisel.

Kokkuvõte

Õpetatud Eesti Selts viljeleb järjepidevalt ja stabiilselt humanitaarteadusi, täites oma põhikirjalist ülesannet edendada teadmisi eesti rahva minevikust, olevikust, keelest, kultuurist ja kirjandusest ning eestlaste asustatud maast.

Eesti Teaduste Akadeemia kaudu laekuv finantstoetus on seltsil lasknud jätkata traditsioonilist põhitegevust ettekandekoosolekute korraldamisel. ÕESI potentsiaal võimaldaks tegelikult tõsta nii teaduslikku kui ka kultuurilist aktiivsust erinevate ürituste korraldamisel ja trükiste väljaandmisel. Senise rahastamissüsteemi juures on aga keeruliseks muutunud isegi aastaraamatu ja teiste trükiste väljaandmine, mis eeldab pidevat tööd lisafinantseeringute leidmiseks. 2015. aastast on andnud oma osa aastaraamatu toetamiseks riiklik programm „Eesti Keel ja Kultuurimälu“. See programm lõppes aastaga 2018 ja praegu pole veel teada, kas ja mis suunitlusega rahastamisprogramm võib tulla selle asemele.

Kokkuvõtteks võib juhatuse arvates lugeda ÕESI mullust tegevust ikkagi hästi õnnestunuks, kuid stabiilse lisarahastuse puudus paneb edasise tegevusi kavandades muretsema, kas meil õnnestub hoida saavutatud taset.

Eesimees Marju Luts-Sootaki ettekanne ÕESI aastakoosolekul 23. jaanuaril 2019.

Activities of the Learned Estonian Society in 2018

The Estonian Learned Society is a scientific society operating at the University of Tartu that joins humanities and sciences concerning Estonia. The aim of the Society is to present and disseminate the newest investigation results, to provide scientists, including younger researchers, opportunities to give public academic presentations and publish their investigation results.

Membership and Board

By the end of 2018, the Learned Estonian Society (LES) had 109 full members and 15 honorary members. At the annual meeting of 2018, Sten-Erik Tammemäe was admitted as a new member. Jüri Ant was elected as an honorary member. Erki Tammiksaar decided to renounce his membership. In 2018, the Society lost members Mihkel Veiderma, Heino Noor, Nikolai Repän and honorary member Torkel Jansson, who passed away.

Marju Luts-Sootak was the Chairman of the Society, Tiit Rosenberg and Heiki Valk were Vice-Chairmen. The board of the LES included Kersti Taal, Taavi Pae, Tõnu Tannberg, Piret Õunapuu, Andres Andresen and Brita Melts.

The auditing committee consisted of Janet Laidla, Arvo Järvet and Mare Rand. The practical management of the LES was carried out this year by Freydis Ehrlich.

The membership of the Society is more numerous than its core, comprising the members actively attending the events of the Society and regularly paying the membership fees. In 2018, 718 euros from 45 members were received in the Society bank account (in 2017 – 549 euros from 40 members). The best part of the members pay the fee when it is due, however there are some members who have defaulted on that obligation for over three years.

Activities of the Society

Meetings and other public events. 13 meetings were organised in 2018, as well as one conference. 224 people, i.e. 16 persons per event, on average, attended meetings with papers.

A highlight event in the past year took place on November 23rd, 2018. The conference was dedicated to the Learned Estonian Society's 180th anniversary.

Kersti Taal spoke about the Learned Estonian Society in the minds of Estonians. Piret Õunapuu talked about Oskar Kallas and the Estonian National Museum. Tiit Rosenberg and Heiki Valk spoke about Richard Hausmann as historian and archaeologist. Kristi Metste spoke about Mart Lepik and the Learned Estonian Society. Valve-Liivi Kingisepp talked about correspondence of Julius Mägiste and Andrus Saareste. After the conference, Kersti Taal presented her monography about the history of the Learned Estonian Society.

Other activities

Publications. One of the main activities of the LES is to publish the Yearbook. During 2018, the 2017 Yearbook of the Learned Estonian Society was compiled and edited. The Estonian Academy of Sciences supports the publication of the Yearbook, but the Society has consistently sought support for publishing the Yearbook from other sources as well. It was thanks to the courteous support of the Ministry of Education and Research, the University of Tartu and the Estonian Cultural Endowment that the 2017 Yearbook appeared.

In the reporting year, the 2017 Yearbook of the Learned Estonian Society was published. The courteous subsidy for activities extended by the Estonian Academy of Sciences (4150 euros) is sufficient to either publish the Yearbook or to pay the salary of the Secretary of the Society. The Yearbook of the Society is a publication directed at the public, putting the main activities of the Society on display and consolidating the repository of Estonian national scientific thinking. The strengthening of the position of the Yearbook in the Estonian research landscape has contributed much to the involvement of

a younger generation of national researchers into the activities of the Society. Hopefully, this will result in the synergic effect of supporting scientific communal activity and the breeding of a new generation of researchers.

The Society also participated in releasing the Estonian Archaeological yearly journal *Tutulus* 2018, for which support was granted by the Estonian Cultural Endowment.

The Scholarship. The Society continued awarding the grant established by the Board in 2008 (200 euros) to the author of the best article published in the Yearbook or Proceedings. The grant for 2018 was awarded to Eve Rannamäe as a token of recognition for her article released in the 2016 Yearbook, entitled “*Three thousand years of sheep in Estonia: zooarchaeological material and genetic diversity of mitochondrial DNA*”.

Archaeological Investigations. In 2018, the Society carried out archaeological excavations in the ruins of medieval Helme stonechapel. The excavations were funded by the Mulgimaa Culture Programme.

Conclusions

The activities of the Society continually contribute to the development of the humanities with the historical sciences and archaeology predominating just as before. The share of philology, literature studies first and foremost, increased.

The Board of the Society estimates the work of the Society in 2018 to be quite satisfactory, however the lack of additional stable funding is of some concern, lest we should fail to maintain the level attained.

Presented by Marju Luts-Sootak, the Chairman, at the Annual meeting of the LES, 23th of January 2019.

ÕESI ettekandekoosolekud 2018. aastal

Koosolek	Kuupäev	Ettekandja	Teema
1450.	24.01.2018	Kersti Taal Tiit Rosenberg	Aastakoosolek, K.Taal: Õpetatud Eesti Seltsi ajaloo periodiseerimine T. Rosenberg: Kolmkümmend aastat taastatud Õpetatud Eesti Seltsiga
1451.	7.02.2018	Piret Õunapuu	Nii kauge, kuid siiski nii lähedane – Vanuatu
1452.	21.02.2018	Liivi Varul, Mari Tõrv, Sergey Vasilyev, Lembi Lõugas, Aivar Kriiska	Sope naise lugu: infokillud nõorkeraamika kultuuri indiviidi elust, surmast ja surmajärgsetest sündmustest
1453.	7.03.2018	Karin Visnapuu	Riigikohtu kontroll maareformi teostamise üle Eesti Vabariigi esimesel iseseisvusperioodil
1454.	4.04.2018	Maarja Hollo	Traumast romaaniini: Salme Ekbaumi dokumentaalromaan „Ristitants“
1455.	18.04.2018	Reet Bender	Üks valge tuvi lendas üle Inglismaa ja läks <i>trihvaad</i> mängima. Baltisaksa lastemängudest ja liisusalmidest
1456.	9.05.2018	Heldur Sander	Aednik Buecki elutee ja aianduslik tegevus Pärnus, Marienburgis (Alüksnes), TÜ botaanikaaias ja Peterburis
1457.	12.09.2018	Janika Kronberg	Märkmeid Riia vangaltest 1905 ja hiljem
1458.	26.09.2018	Harry Liivrand	August von Kotzebue – vääralt tõlgendatud geenius
1459.	10.10.2018	Monika Reppo	Kümme liitrit klaasikilde Haapsalu piiskopilinnuse käimlast ehk De la Gardie' de roll eesti klaasitööstuse arengus
1460.	24.10.2018	Evelyn Fridolin	Kas geokriitik on kirjandusteadlane?
1461.	7.11.2018	Taavi Pae	Eesti pühakodade orienteeritus ilma kaartes
	23.11.2018	Kersti Taal, Piret Õunapuu, Tiit Rosenberg, Heiki Valk, Kristi Metste, Valve-Liivi Kingisepp	Konverents „Õpetatud Eesti Selts 180“
1462.	5.12.2018	Tiit Rosenberg	Vastseliina kihelkonna „väikesed sakslased“ 18.–19. sajandil
14	KOKKU		

ÕES 2018 aastaraamatu autorid

Heiki Valk: Tartu Ülikooli arheoloogia kabineti juhataja, PhD,
heiki.valk@ut.ee

Janika Kronberg: Sihtasutuse Kultuurileht peatoimetaja, MA,
janika@looming.ee

Karin Visnapuu: Tartu Ülikooli õigusteaduskonna doktorant, MA,
karin.visnapuu@ut.ee

Kersti Taal: MA (ajalugu), kersti.taal@gmail.com

Monika Reppo: Tartu Ülikooli arheoloogiadoktorant, MA,
monika.reppo@gmail.com

Reet Bender: Tartu Ülikooli saksa filoloogia dotsent, PhD,
reet.bender@ut.ee

Taavi Pae: Tartu Ülikooli Eesti geograafia dotsent, PhD,
taavi.pae@ut.ee